תאריך הורדה: 5 אוגוסט 2022. מקור: עמוד 17, מעריב, 12 מאי 1989 *** מתוך אתר "עיתונות יהודית היסטורית", הספרייה הלאומית ואוניברסיטת ת"א

חשיפה: "המשורר הערבי" מסילואן, הוא המחנך הדתי עמנואל בן סבו

מאת חנוך ברטוב

בשלושה מועדים שונים ב־1987 הגיעו למוסף לספרות של "מעריב" שירים מאת משורר שמו חמיס טוטאנג'י, שהציג עצמו כתושב הכפר סילואן. באותה שנה מילאתי את מקומו של העורך. החלטתי לפרסם את השירים, אני מודה, חושפעה גם משמו של המשורר וממקום מגוריו. לא בכל יום תציע משורר ערבי מסילואן שיר עברי למוסף.

אמנם, כבר אז פירסמו סופרים עברים יצירות בשמות ערביים בדויים, אבל תחושתי היתה שחמיס טוטאנג'י אינו מקצועון מתחזה. איכויות מסויימות של שיריו שיכנעו אותי שזהו קול ערבי אותנטי בעברית. השם חמיס טוטאנג'י נשמע לי מוכר, אבל לא החזיר לזכרוני את הרשת נהג המונית שנרצח ליד מעלה אדומים.

חשד ראשון עוררה שאלת שכר השוערים..המשורר התבקש להמציא את מספר תעודת הזהות שלו לשם ניכוי מס־ההכנסה במקור, אך הפנייה לא נענתה וגם לא היתה תביעה לשלם שכר סופרים. כנגד זה הגיע שיר נוסף, והתפרסם ביוני. גם הפעם לא נענתה התזכורת בעניין מספר הזהות. עברו חדשים אחדים וטוטאנג'י שלח שיר שלישי, "משאללה". לטעמי, השיר המרגש בשלושה. השיר נדפס בגליון ה־13 בנובמבר.

רק אז התקשר איש השבועון "כותרת ראשית" וסיפר כי מורה ועורך מאום־אל־פחם, אוסאמה מחמיד, משוכנע שהמשורר אינו ערבי. גם בספר הטלפונים ובמרשם התושבים לא נמצא כל חמיס טוטאנג'י וזלת אותו נהג־מונית שנרצח ב־1985.

עובדות אלה פורסמו ב"כותרת ראשית" ב־9 בדצמבר, יום פרוץ האינתיפאדה. אני פרשתי מהעריכה, שירים נוספים לא ראו אור ומאז היתה התעלומה מתוייקת בראשי כבלתי־פתורה.

כמו בסיפור־מתח מעולה, נפתרה החידה מהכיוון הבלתי צפוי ביותר. השבוע, בבוקר יום שני, טילפן אדם שהציג עצמו בקול מהוסס בשם עמנואל, והוסיף שזה זמן רב הוא חייב לי התנצלות: הוא חמיס טוטאנג'י.

המעט ששמעתי בטלפון על ריקעו של האיש היה כל כך מרתק ומדהים, עד שבו־בערב נועדנו לשיחה ארוכה. את עיקרה אני מביא כאן, אבל לפני הכל, במרוכז, כרטיס תביקור של עמנואל.

שמו המלא: עמנואל בן סבו.

יליד 1964. בן בית־שאן. רווק. לא גבוה. עגלגל. חייכן. התשיעי בשנים־עשר אחים. האב יליד תאי מיורקה, ספרד. האם, בת העיר מקנס, מרוקו.

כיפה סרוגה. כל חינוכו ממלכתי־דתי מובהק, שש שנים ביסודי בבית־שאן, ישיבת "בני עקיבא" בשדה יעקב (סיים כיתה י"ב ב־1982, כשפרצה מלחמת לבנון). בוגר ישיבת ההסדר במעלה אדומים (בהנהלת הרבנים יצחק שילת וחיים סבתו), שהה בה ארבע שנים וחצי, בתוכן 18 חדשי שירות צבאי ב"גבעתי". בעל תעודת הוראה.

נחשב למצטיין במיוחד בלימודיו ועל כך תעיד העובדה שניתן לו מיד לשמש כמחנך כיתה י"ב בכפר הנוער הדתי "הודיות" שבגליל התחתון, ליד קיבוץ לביא. כותב בקביעות "כתבות גבע" למקומון "ידיעות הגליל".

זה, על רגל אחת, האיש שמאחרי מסיכת המשורר הערבי: המחנך הלאומי־דתי הצעיר, עמנואל בן סבו.

– שנים שומעים וקוראים את תורתם של ראשי הישיבות ומוסדות־חינוך שלמדת בהם יותר מ־16 שנה. איך התפתחה אצלך עמדתך האישית על מעמדם וזכויותיהם של הערבים בארץ־ישראל, המנוגדת למקובל בציבור שא־תה נמנה אתו?

"הרגע שבו ידעתי שכבר אני לא שייך, הוא הרגע שבו ישבתי בישיבה וכתבתי את השיר 'משאללה'", אומר עמנואל בן סבו. הוא מספר על ארוע שקרה ב־1985, כשי־חידתו (במסגרת ישיבת ההסדר, כששירת ב"גבעתי") היתה בדרכה צפונה.

"בצומת גולני לא ציית נהג המכונית שלנו לתמרור 'עצור' ונכנסנו במשאית ער־בית עמוסה בלימונים. המראה כולו היה מחריד. בקבינה היו שני תינוקות ושני מבוגרים. התינוקות ואחד המבוגרים היו מוטלים הרוגים בצומת.

"כשהגיעה המשטרה הצבאית, שאלה שוטרת אחת, מטופשת, 'מי זהו' כשאמרו לה ששני התינוקות המרוסקים הם ערבים, היתה תגובתה: "משאללה"... שוטרת בצ־בא הגנה לישראל רואה שני תינוקות שלא טעמו טעם חטא וזו תגובתה!

"בלילה, בגשם זלעפות, כתבתי את השיר. כששבתי ללימודים בישיבת מעלה אדומים, עשיתי בו שינויים. זהו שירי הראשון, אם כי התפרסם אחרון. אז נולדה בלבי המחאה, נקבעה עמדתי שרק ברבות הימים ביררתי אותה לעצמי אינטלקטוא־לית ומעשית".

מתברר שהיו עוד רגעים כאלה שהשפי־עו מאוד על בחור הישיבה הצעיר. היו שאלות שהתעוררו אצלו תוך כדי לימוד.

"הציקה לי אותה סוגיה בגמרא, מסכת ברכות, דף ג' עמוד ב', כשבאים אל דוד המלך ואומרים לו: עמך ישראל זקוקים לפרנסה, ותשובתו היא: לכו והתפרנסו זה מזה. וכשאומרים לו 'אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחולייתו', מציע דוד מלך ישראל: 'לכו ופשטו בג־רוד'.

"שאלתי אם כדי לפתור בעיות כלכליות אותר להרוג בני־אדם, והתחילו להביא כל מיני תירוצים. דיברו על מלחמת מצווה, אמרו שיש דברים שאינני מבין ואינני צריך לשאול ועוד כיוצא באלה.

"לא הרפיתי מהשאלה עד שהגעתי לר־אש הישיבה, ודווקא הוא הזכיר בשיחתנו את ביקורתו של החת"ם סופר על דוד המלך, שבמקום להנהיג את העם הוא מתיר שפיכות דמים. בדרך כלל מעלימים מהחניכים עמדה זו של החת"ם סופר".

את המשל הזה מביא עמנואל בן סבו כדי לתאר איך הלכה והסתדקה אצלו "כל התפיסה של שחור לבן. הן אני הייתי בכי־תה י"ב, כשנשלחנו לעשרה ימים לימית, למנוע כביכול את הפינוי, לעשות קומזי־נים עם צחי הנגבי". כלומר, כל זה עוד לפני אותו ארוע בצומת גולני.

זיכרון קשה נוסף הוא מתקופת השירות השניה בלבנון:

"באחת מאותן פעילויות יזומות שלנו בחירבת רוחה, באמצע הלילה, נכנסנו לבית יפה מאוד. אתה רואה מולך אנשים זקני אונים, נבוכים, עומדים מהצד, ואתה מבצע חדירה כזו מדהימה. בסדר, מוכר־זים לעשות את זה, אבל אפשר היה גם אחרת. אחד החיילים עלה על השיש במט־בח, התחיל להוציא את הכלים מהארונות לנפץ אותם.

"אגב, עוד בפעולה קודמת לא כל־כך רצה המפקד לצרף אותי, כי שמע שיש לי תפיסה קצת לא מקובלת מבחינת טוהר המידות, ובפעילות הראשונה השאיר אותי כשומר מאהל. היה אתי שם חבר, בחור מקבוצת שילה, ונקשרנו מבחינה רעיונית.

"נודע לנו שבשעת הסריקה סחבו לא רק חיילים כסף ודברים אחרים, אלא אחד המפקדים גנב רובה ציד לעצמו. עשינו משהו מאוד חריג. בטלפרינטר העברנו מח־אה לפיקוד, בחתימת שנינו, אבל תגובה עליה לא הגיעה עד היום".

– למה התכוונת כשאמרת שכתוצאה מכל אלה פיתחת בהדרגה השקפה "אינטלקטוא־לית ומעשית" משלך?

"מלת המפתח היא, שאין כיבוש נאור. אם אינך רוצה לדכא – אל תהיה כובש. עקבתי אחרי המאבק בין אנטון שמאס לא.ב. יהושע. אני לא הצלחתי להבין את יהושע. המשנה הסדורה שלי היא בהחלט 'שטחים תמורת שלום', ולא כסיסמה רי־קה. ראינו שבדרכים של כוחניות ואלימות זה לא הלך, ואסור שזה יילך.

"מוכרחים להגיע לפשרה כלשהי. מדינ־אים מוסמכים צריכים לשבת ולחפש פת־רון פשרה. לא רבנים – מדינאים. אם כי בניגוד לחושבים שהתורה היא רק ברשו־תם, הפנקסנים החדשים של הקב"ה, יש לתפיסתי אחיזה הלכתית. היהדות של הרב משה לוינגר ושל אריק שרון היא לא היהדות שלי, ואני מניח שגם לא שלך".

– מהי היהדות שלך?

"פשוטה מאוד – אני מעדיף בני אדם חיים על הרבה קילומטרים מתים. שיהו־דים יחיו כאן לצד אנשים אחרים, פלשתי־נים או איך שירצו לקרוא לעצמם, ביחסי אחווה ושלום. זאת בהחלט אפשרות אמי־תית, אבל לא כשאת מי שכבר עשרים שנה לא נלחם נגדנו – ירדן – אנחנו מציגים כאויב.

"התפיסה של אדמה מקודשת זרה לי. השאלה היא אם דם האדם אינו יותר מקו־דש, הדם והאדם. האדמה הזאת רוויה כל כך הרבה דם, עד שהתחילה להצמיח אני לא יודע מה. לי היתה בעיה בבחירות האחרונות – להצביע בעד מימ"ד או בעד מפ"ם. אחרי שיחות עם אנשי מפ"ם, שא־הדתי את הרעיון שלהם, אך כיוון שהרעיון הדתי קרוב אלי, הצבעתי בכל־זאת בעד מימ"ד. לצערי לא עברה את אחוז החסי־מה".

– איך הגיבו מוריך על השינוי בהשקפו־תיך?

"אני יכול לדבר על ישיבת מעלה אדו־מים. ראש ישיבה חדש שהגיע מקנדה, פרופ' נחום אליעזר רבינוביץ, הכניס גישה כל־כך שונה, שאחרי כל שיחה שלו צריך לבוא הרב שילת ולאזן. בשנה האחרונה היה הרב הישיר שלי. הוא מאלה שחותמים עם הרבנים מיטל וליכטנשטיין, והוא שנו־תן עכשיו את הטון".

בכבוד רב הוא מדבר גם על ראש הישי־בה הרב סבתו:

"עם הרב סבתו היתה לי שפה משותפת. הוא כותב שירים. הראיתי לו גם את שירי, כמובן בלי השם הערבי. הוא הבין את עמדתי, אבל לא קיבל אותה".

– למה כוונתך?

"הערבי הקטן שבי הוא כזה, שכשאבי ספורטס נרצח, אני נורא כועס עליו, על הערבי הקטן. אבל כשאני שומע על "הח־ריגות" שאין להן סוף, על הפגיעות במש־פחתו ובחבריו של הערבי הקטן שבי, אני בוכה אתו, והבכי הוא השירים. במקום לשמור את הדמעות לעצמי, אני מפזר או־תן"..

חידת המחנך הלאומי־דתי עמנואל בן סבו, שהוא גם המשורר הערבי טוטנג'י, מעמיקה.

– מה שאתה קורא "הערבי הקטן שבי" הוא האדם שבך? איך מתבטא כל זה בעבוד־תך החינוכית?

"אצלי היתה נקודת־המפנה בצומת גול־ני. שנתיים אחרי התאונה וכתיבת 'משאל־לה', חזרתי למקום הזה. כפר הנוער שאני עובד בו, 'הודיות', נמצא תחנה אחת לפני הצומת. את משנתי הפוליטית קשה לי להחדיר בתלמידי.

"מוזר להם לשמוע את המחנך שלהם מדבר ברוח כזאת, כשכל האחרים, בהם המנהל, יעקב קופלוביץ, משמיעים מנגינה אחרת. כל ערב יש לי שעת מועדון עם הי־ודי־ביתים. קראתי להם אות 'התעוררו, שו־תי הקפה', מכתב חקיבוצניק על השולחים את החיילים לשרת בשטחים, שהתפרסם ב'שדמות'".

– ומה אומר המנהל?

"אתמול (ביום ראשון השבוע) נתן הרצ־אה לתלמידי י"ב, דיבר על "הלכות מל־כים" של הרמב"ם, הדגיש את גודל חטאם של המרחמים על רשעים, ציטט מהרמב"ם דברים מזעזעים בגנות חיילים שאינם זו־כים לנצח במלחמה משום שהם מתייחסים אל האוייב כאל בן־אדם. זה נורא קומם או־תי. לא יכולתי לעבור על כך בשתיקה. הרי אנחנו לא רובוטים. יש לנו רגש אנושי".

– שאלתי היתה שונה: איך מגיב המנהל על הדברים שאתה אומר לחניכיך?

"הוא לא כל־כך מודע לזה, ורכז ההדרכה פונה גם הוא לכיוון יותר שפוי".

– אבל האם אתה מודע לזה, שדבריך אלה יעוררו הדים, בעד וגם נגד?

"בהחלט. הגיע הרגע לומר את הדברים האלה".

– מצד שני, אם השילו על איש צעיר כמוך לחזות מורה ללימודי היהדות ומחנך של 48 יוד־ביתניקים, מעריכים אותך מוריך כנראה מאוד, אמתז

פעם ראשונה מגיב עמנואל במבוכה רבה, ומאשר בלחישה:

"כן... גם הייתי תלמיד מחונן. עוד בהיו־תי תלמיד, ייעד אותי ראש הישיבה, הרב סבתו, לעבודה חינוכית ובשעות אחר הצהרים שלח אותי ללמד. (בחיוך) עכשיו הציעו לי שאסע בשליחות לספרד לשנתי־ים. בינתיים השבתי בשלילה".

שלוש שעות ביום מלמד עמנואל יהדות וספרות וכל ערב פעילות חינוכית מהסוג שהזכיר למעלה: קרא לתלמידיו את מכת־בו של הרב יואל בן נון ב"נקודה", ניהל דיון מקורי על היחס לפועלים ערבים וכיו־צא באלה.

"חובתי להיות מחנך תחילה ורק אחר־כך מורה, ואני משתדל לגרות אותם למ־חשבה גם בשאלות תוריות מובהקות".

אבל מה הניעאותו, לפתע פתאום, לה־סיר את המסווה, שלא היה כל סיכוי לגלו־תו בדרך אחרת.

– למה טילפנת אלי הבוקר?

"מאז השיר האחרון שפירסמת, עד לפני כחדשיים וחצי, היתה לי בצורת מאוד קשה. שלשום, במוצאי שבת, בבת אחת, כמעט בלי מחיקות, אני יודע שזה קצת מוזר, כתבתי עשרים שירים. בשבוע האח־רון לא ידעתי מנוחה. אנחנו כרגע בנקודת רתיחה שאין ממנה מנוס – ניאלץ לפנות לכאן או לכאן. גם אם יצעקו שמיר וארנס עד מחר שלא מדברים עם אש"ף, ההיסטו־ריה עושה את שלה, הגלגלים כבר נעים.

"בשירים האלה אני דואג גם ליהודי. אם אני מחלק את עצמי – הערבי שבי, זה שא־תה קראת לו "האדם שבי", דואג ליהודי שבי. כרגע נפתחה אולי איזו פירצה, אבל יכול להיווצר גם מצב הפוך, ואז יכתוב קי־שון שוב, שכל העולם נגדנו...

"אז במוצאי־שבת, כשכולם ראו את האירוויזיון, בהם גם השותף שלי לחדר, כתבתי במכה אחת את עשרים השירים האלה. התקשרתי אתך כדי לספר לך, אבל אתה הקדמת והזמנת אותי לשיחה הזאת, כאילו נדברנו בינינו".

●

כן, כך חשתי גם אני, כאילו נדברנו ביני־נו.

את כל שיחתנו מלווים שידורי הטלווי־זיה ליום הזכרון לחללי צה"ל, דברי אם הבנים פנחס ויאיר מרגין, שבאחד מימי מלחמת יום הכיפורים איבדה את שניהם, דברי "משפחת הבופור", הורי הנופלים במ־קום ש"נכבש בלי אבידות".

המורה, בן 25, רן־הסבר ובעל הרתיחה המוסרית הפנימית יושב לפני, ואני מחזיק בצרור שיריו החדשים של חמיס טוטאנג'י. מציפה אותי שמחה שלא ציפי־תי לה: אין דבר יהודי יותר מאותו "ערבי קטן" שבנפשו של המחנך הדתי עמנואל בן סבו, מהתעקשותו לכתוב את שיריו כח־מיס טוטאנג'י.

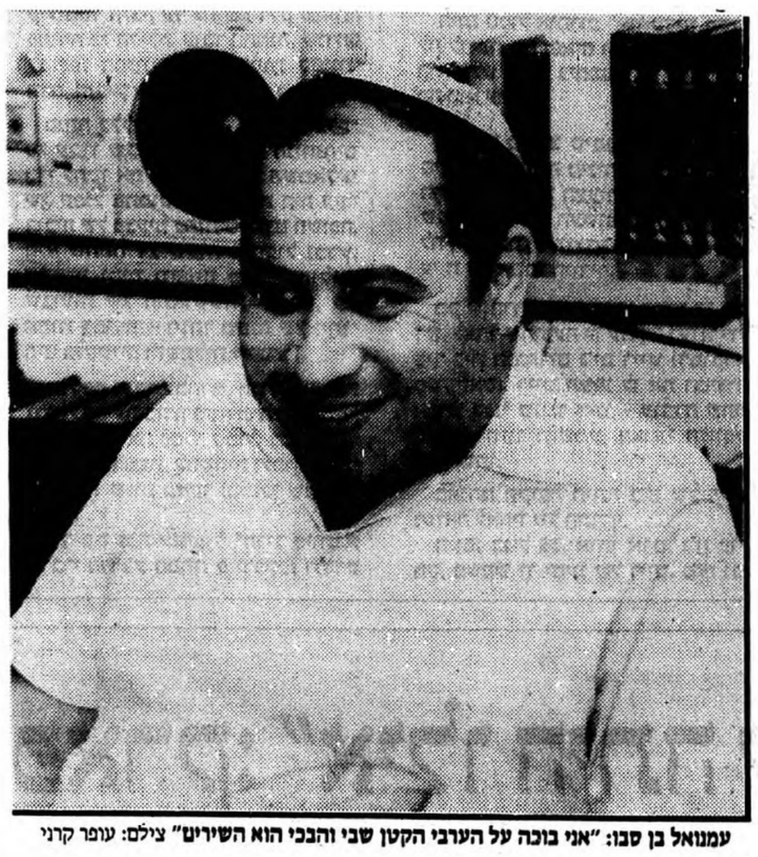

עמנואל בן סבו: "אני בוכה על הערבי הקטן שבי והבכי הוא השירים" צילם: עופר קרני

האיש שפירסם ב"מעריב" שירים בשם חמיס טוטאנג'י, כשם נהג המונית הערבי שנרצח, מגלה את זהותו ואת לבו. "הרגע שידעתי שאני כבר לא שייך", אמר בוגר ישיבת ההסדר, "היה כששוטרת צבאית הגיבה למראה תינוקות ערבים שנהרגו בתאונה במלה 'משאללה'"

– "השם הערבי", חמיס טוטאנג'י. מה פתאום בחרת בשם הזה למשורר שבך?

"באפריל 1985, למחרת רצח נהג המו־נית, דוד כספי, ליד מחצבת ענתות, נרצח בצומת מעלה אדומים נהג מונית ערבי, חמיס טוטאנג'י, שלא נאשם בשום פשע. הייתי אז בישיבת מעלה אדומים ורצח זה זיעזע אותי. באיזשהו מובן הזדהיתי מאוד עם אותו נהג שנרצח סתם ככה. עכשיו תשאל אותי בוודאי מדוע הזדהיתי עם חמיס טוטאנג'י ולא עם דוד כספי. אני רו־אה שאתה לא שואל?

– מדוע עלי לשאול? ומדוע עם טוטאנג'י דווקא?

"מפני שאצלנו לא יכולה להיות כל השי־וואה בין יהודי לערבי. אנחנו השלטון. אנחנו הכוח. אותך לא עוצרים ברחוב להו־ציא תעודת זהות ומייבשים אותך חצי שעה ברחוב, לפני הבית שלך. לך לא נכנ־סים לנשמה בשתיים לפנות בוקר. אותך לא תופסת משטרה ומכה עם סיבה ובלי סיבה. אתה בסטטוס שונה לגמרי".

– ולכן בחרת לכתוב את שיריך בכינוי חמיס טוטאנג'י?

"אני לא רק חמיס טוטאנג'י. אני הער־בים. אני הפה של הערבים. אני הפה של הערבי שאני. בתוכי יש ערבי קטן".